

УДК 378.091.12.041:811

ЛЮДМИЛА ШЕРСТЮК

(Миколаїв)

СТРАТЕГІЇ САМООСВІТИ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ФІЛОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Стаття пропонує аналіз форм і методів самоосвітньої діяльності задля виокремлення стратегій самоосвіти майбутнього викладача філологічних дисциплін. Виявлено, що самоосвітня діяльність педагога розглядається як процес, як засіб пошуку і засвоєння соціального досвіду, як додаток самоосвітніх умінь щодо освоєння певних елементів соціального досвіду. Рефлексія в самоосвітній діяльності забезпечує самоорганізацію й самоомобілізацію особистості в різних умовах її існування.

Ключові слова: самоосвіта, самоосвітня компетентність, самоосвітня діяльність, рефлексія, стратегії самоосвіти.

Швидкоплинність соціального прогресу та динамічних змін у суспільстві викликає необхідність постійної роботи над собою, розвитку життєвої компетентності, посилення відповідальності молоді людини за своє майбутнє, за можливість досягнення життєвого успіху. Згадані проблеми ставлять перед вищими навчальними закладами завдання розвитку навичок самоосвіти та самовдосконалення, які вони отримали в школі.

Специфіка навчання та подальшої трудової діяльності майбутніх викладачів філологічних дисциплін полягає в тому, що мова є засобом навчання та його результатом. Саме на заняттях з мови та літератури учні опановують техніку спілкування, оволодівають мовленнєвим етикетом, стратегією й тактикою діалогічного або групового спілкування, вчать вирішувати різні комунікативні завдання. Самоосвіта викладача філологічних дисциплін допоможе йому сформувати в учнів готовність використовувати мову як засіб спілкування, а також розвинути їхній інтелект, творче мислення і бажання вчитися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою самоосвіти вчителя займалися такі вчені, як С. Барановська (підготовка вчителя початкових класів до музично-самоосвітньої діяльності), М. Бондаренко (розвиток самоосвітньої діяльності майбутніх учителів трудового навчання засобами навчально-технічної літератури), О. Малихін (формування у майбутніх вчителів потреби у професійній самоосвіті), О. Прокопова (система професійного самовдосконалення вчителя хімії середньої школи), М. Рогозіна (педагогічні основи самоосвітньої діяльності майбутніх учителів природничих дисциплін), Н. Сидорчук (організація самоосвітньої діяльності майбутніх учителів у процесі вивчення предметів педагогічного циклу) та ін.

Вагомий внесок у вивчення проблеми самоосвіти вчителя-філолога, його педагогічної майстерності, вдосконалення технологій навчання майбутнього вчителя зробили Ю. Бабанський, І. Барсуков, О. Безпалько, Ф. Гоноволін, І. Зязюн, С. Елканов, В. Кан-Калік, Н. Кічук, О. Кочетов, Л. Рувинський, Г. Сухобська, В. Паламарчук та ін.

Дослідження проблеми самоосвіти й самоосвітньої компетентності учнів висвітлено в працях В. Буряка, Н. Бухлової, І. Єрмакова, В. Онищука, О. Фоміної та інших учених.

Метою роботи є теоретичний аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури задля виокремлення стратегій самоосвіти майбутніх викладачів філологічних дисциплін.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що самоосвітня компетентність є однією з ключових, оскільки вона дозволяє індивіду постійно вдосконалювати свою професійну кваліфікацію відповідно до мінливих життєвих ситуацій.

Підставою для виокремлення стратегій самоосвіти майбутніх викладачів філологічних дисциплін може слугувати з'ясування сутності досліджуваного поняття.

Самоосвітня діяльність педагога є творчим процесом оволодіння професійними педагогічними знаннями як особистісними цінностями на основі усвідомлення власних освітньо-розвивальних цілей і потреб суспільства у кваліфікованих фахівцях (Н. Бухлова, А. Громцева, Ю. Кулюткін, Г. Сухобська, А. Усова, Т. Шамова).

Велика кількість досліджень присвячена формуванню самоосвітньої компетентності (О. Айзенберг, С. Архангельский, А. Громцева, Г. Гусев, Ю. Дмитрієв, Л. Колесник, І. Малкін, П. Підкасистий, Б. Райський, О. Фоміна, О. Ястребцева) та розвитку навичок освіти протягом життя (Л. Айзікова, Б. Вульфсон, М. Даве, М. Кларін, П. Ленград, Н. Ничкало).

Н. Бухлова розглядає самоосвітню компетентність як якість особистості, що характеризує її здатність до систематичної самостійно організованої пізнавальної діяльності, що спрямована на продовження власної освіти в загальнокультурному і професійному аспектах [4].

В. Онищук вважає, що самоосвітня компетентність не може розвиватися без прагнення людини до самоосвіти; самоосвіту вчений розглядає як вид самостійної роботи учнів, одну з форм їхньої пізнавальної діяльності [6].

З наведених визначень бачимо, що самоосвітня компетентність розглядається авторами як інтегративна якість особистості, що характеризується здатністю до систематичної самостійно-організованої пізнавальної діяльності, направленої на продовження загальнокультурної і професійної освіти.

За С. Романовою, навчальна діяльність сучасного педагога повинна бути спрямованою на створення таких педагогічних умов, за яких студенти б сприймали знання активно, формуючи тим самим в собі навички самоосвіти і самоаналізу, необхідні конкурентоспроможному кваліфікованому спеціалісту сьогодення, здатному до саморозвитку і самонавчання [8, с. 83]. У структурі самоосвітньої компетентності виокремлюють мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційно-діяльнісний і рефлексивний компоненти.

Мотиваційно-ціннісна складова полягає у формуванні свідомого прагнення до особистісного і професійного вдосконалення, готовності до неперервного навчання впродовж життя, розвиток емоційно-вольових механізмів щодо подолання труднощів під час самоосвітньої діяльності. Когнітивний компонент полягає в оволодінні знаннями про самоосвіту, формуванні умінь самостійного пізнавального пошуку. Діяльнісна складова передбачає засвоєння

студентами умінь організовувати і регулювати самоосвітню діяльність, а рефлексивна – у формуванні умінь самоаналізу та самокорекції, розвитку умінь самооцінки і самоконтролю своєї пізнавальної діяльності.

У рамках індивідуально-особистісного підходу робиться акцент на активізацію принципу саморозвитку особистості, згідно з яким культивується рефлексія, що забезпечує самоорганізацію й самообілізацію особистості в різних умовах її існування.

В. Семиченко зазначає, що рефлексія як форма активного переосмислення людиною того, що з нею відбувається, є важливим засобом оптимізації та самореалізації особистості: «Завдяки своїй здатності до рефлексії людина має можливість спрямовувати мисленнєву діяльність на виявлення й перетворення передумов і результатів психічних процесів, свідомості, діяльності, спілкування, поведінки в цілому. Здатність суб'єкта до рефлексивного виходу за межі ситуації, у мета-план діяльності, забезпечує переосмислення й перебудову засобів її реалізації, тобто виникнення нових форм активності» [9, с. 67]. Найвищою формою рефлексії дослідниця вважає «системну рефлексію», завдяки якій людина здатна осмислити себе як структурний компонент тієї чи тієї системи й полісистемного буття в цілому.

М. Тутушкіна вважає, що рефлексію можна спеціалізувати за характером функцій (конструктивна та контрольна) і, спираючись на роботи відомих представників індивідуально-особистісного підходу, виокремлює три форми рефлексії, які різняться між собою «за об'єктом роботи»:

- а) рефлексія образу дії;
- б) рефлексія в галузі самосвідомості;
- в) рефлексія професійної діяльності [7, с. 13].

Учена наполягає: дві перші форми є основою для розвитку й формування третьої, яка інтегрує результати базових форм.

Рефлексія самосвідомості – саме та форма рефлексії, оволодіння різними рівнями якої безпосередньо відбивається на сенситивних здібностях людини, зазначають науковці. Першого рівня досягають практично всі. Виникнення першого рівня відбувається ще в той час, коли дитина є об'єктом впливу інших людей, перший рівень пов'язаний з відбиттям, а потім і з самостійним конструюванням особи тісних сенсів за інших осіб. Другий рівень пов'язаний з усвідомленням себе як самостійної особистості, людина починає відчувати себе як самостійна одиниця, відмінна від інших, яка має власні переваги та недоліки. Фактично цей рівень більш або менш стійкого визначення самооцінки, оволодіння яким супроводжується корекцією самооцінки з акцентуацією на дрібних деталях. І, нарешті, третій рівень – це рівень, коли людина починає відчувати себе й організовувати свою поведінку безпосередньо як суб'єкт комунікативного зв'язку, аналізуючи можливості та результати власного впливу на оточуючих. Комунікативна рефлексія відповідальна за усвідомлення та раціональне пояснення тих чуттєвих моментів, які утворюються в конкретного учасника спілкування. Тонкість апарату, адекватність оцінок, швидкість реагування безпосередньо відбивається на тому, наскільки точно людина трактує думки, почуття, реакції (у тому числі – поведінкові) тих людей, з якими вона входить у безпосередній контакт. Визначення можливостей сенситивності окремої особистості говорить про рівень рефлексії в галузі самосвідомості.

Міжособистісна й особистісна рефлексія (у залежності від своїх властивостей і характеристик) або сприяють їй укріплюють сенситивну здібність, або її обмежують і перетворюють у нездатність [7, с. 13-14].

Процес пізнання педагогом тих, хто навчається, містить рефлексію, предметом якої є переосмислення, перевірка власних уявлень та думок про учнів, їх поведінку, дії вчинки. А. Шукін виокремлює декілька рівнів такої рефлексії:

- педагог орієнтується лише в основних аспектах своєї внутрішньої діяльності (рефлексія 1-го рангу);
- педагог орієнтується у внутрішній діяльності учнів (рефлексія 2-го рангу);
- педагог орієнтується в тому, як учень уявляє собі діяльність педагога (рефлексія 3-го рангу);
- педагог орієнтується в тому, як учень уявляє собі його, педагога, розуміння дій учня (рефлексія 4-го рангу) [11, с. 270].

Найбільших успіхів досягає у педагогічній діяльності той, хто досягає 3-го та 4-го рангів.

Говорячи про професійну рефлексію людини, яка працює у педагогічній сфері, науковці підкреслюють її дієву, стверджувально-суб'єктну природу [2]. У зв'язку з цим зміст, методи й форми підготовки педагога на етапі його навчання у вищій школі повинні спрямовуватися на підвищення міри самостійності, довільності професійної поведінки та діяльності, у підсумку – становлення людини як суб'єкта професійної діяльності.

Самоосвітня діяльність майбутнього педагога розглядається у ряді досліджень як процес (А. Баранніков), як засіб пошуку і засвоєння соціального досвіду (Г. Серіков), як додаток самоосвітніх умінь щодо освоєння певних елементів соціального досвіду (Ю. Калугін).

Л. Білоусова та О. Кисельова визначають самоосвіту майбутнього педагога як добровільну, самостійну індивідуально-пізнавальну діяльність, керовану самою особистістю та спрямовану на виконання соціальних, особистісних та професійно-педагогічних функцій.

Б. Райський, В. Буряк вважають, що самоосвіта – це цілеспрямоване систематичне оволодіння знаннями та вміннями з власної ініціативи, засіб самостійної пізнавальної діяльності [3].

Український педагогічний словник дає таке визначення: «самоосвіта – освіта, яку отримують в процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання в стаціонарному навчальному закладі. Крім того, самоосвіта є невід'ємною частиною систематичного навчання в стаціонарних закладах, сприяє поглибленню, розширенню та більш міцному засвоєнню знань. Основним засобом самоосвіти є самостійне вивчення літератури. Джерелами самоосвіти служать також засоби масової інформації» [5, с. 296].

Як бачимо, усі дослідники єдині в тому, що самоосвіта у різних формах є необхідною умовою розвитку особистості й засіб активізації пізнавальної діяльності людини.

На думку С. Гончаренка, важливу роль у формуванні самоосвіти відіграє школа. Це означає, що викладач, який пропагує самоосвіту і власним прикладом доводить учням її важливість, крім того здатний сформувати самоосвітню компетентність у своїх учнів.

Виходячи з того, що самостійна навчальна робота учнів визначається як «різноманітні види індивідуальної і колективної навчальної діяльності, яка здійснюється ними на навчальних заняттях або вдома за завданням вчителя, під його керівництвом, однак без його безпосередньої участі» [5, с. 297], зрозуміло, що реалізація самостійної навчальної діяльності вимагає від учнів активних розумових та пошукових дій, самостійного виконання різних пізнавальних завдань, а також застосування раніше засвоєних знань.

Відомо, що найбільш поширеними видами самостійної навчальної діяльності є: робота з конспектами лекцій, підручником, навчальним посібником, довідковою літературою, розв'язування задач, виконання вправ, опрацювання відео та аудіо ресурсів, написання рефератів і творів, самостійні спостереження, лабораторні роботи, підготовка проекту, презентації, дослідницька діяльність, моделювання, конструювання, виконання завдань мистецького та трудового характеру та ін.

Є. Азімов та О. Щукін наголошують, що самостійна навчальна діяльність з іноземної мови базується на спеціально розроблених підручниках та посібниках для самостійного вивчення мови, аудіо та відеограмах, відеоуроках, аудіокнигах, комп'ютерних програмах, книгах шаблонів (туристичні, евристичні та навчальні), інтерактивних словниках тощо [1, с. 268]. Отже, викладач іноземної мови має пристосовуватись до швидко змінюваних ресурсів, нових розробок та гаджетів для вивчення іноземної мови. Урок в класі має бути насичений не тільки лексикою та граматику, потрібен постійний інтерактив. Обговорювання, проекти, завдання на критичне мислення, відео та аудіо підтримка – шлях до вивчення «живої мови», якого потребують сучасні школярі.

Можливість використовувати сучасні методики та підручники, відео та аудіо курси, які так подобаються школярам, вимагають від викладача іноземної мови постійної самоосвіти, участі у вебінарах, що проводяться провідними установами, як British Council, USAID, Cambridge University, Oxford University та ін., використовувати стратегії самоосвіти та обов'язково проводити рефлексію власних дій і досягнень учнів.

У методиці навчання іноземних мов розроблено різноманітні форми реалізації самоосвітньої діяльності студента: самостійна робота під керівництвом викладача (self-directed learning), самостійне оволодіння іноземною мовою на одинці чи у групі шляхом широкого використання різноманітних підручників і посібників, але під керівництвом викладача (autonomous learning); самостійне оволодіння іноземною мовою шляхом опрацювання навчального посібника без допомоги викладача (home learning); індивідуальна робота (one-to-one teaching) з одним чи кількома викладачами; самостійне оволодіння іноземною мовою у спеціалізованих центрах (self-access centres) [10]. Ці ж форми можна використовувати у самоосвіті викладачів філологічних спеціальностей.

Серед самоосвітніх стратегій, що описані в педагогічній та методичній літературі, ми пропонуємо використовувати наступні:

1. Визначте мету самоосвіти (певний матеріал (лексика, граматика, говоріння, письмо, підготовка до іспиту тощо), навички або постійне вдосконалення) та термін виконання завдання.
2. Плануйте роботу над кожним фрагментом (темою) із зазначенням контролю, перевірки досягнень та рефлексією.

3. Використовуйте комунікативні технології (читайте та обговорюйте, пишіть відгуки, листи та ін.).

4. Сконцентруйте на тому способі опанування матеріалу, який є для вас найефективнішим (читання, сприйняття на слух, візуалізація тощо), поступово залучайте інші способи обробки інформації.

5. Використовуйте техніки для збільшення об'єму запам'ятовування.

6. Шукайте та залучайте різні джерела для опанування цієї теми.

7. Підбивайте підсумки на тому, чого вже досягли і чого б хотіли ще навчатися.

8. Ніколи не зупиняйтеся на досягнутому.

Наведені вище підстави для самоосвіти викладачів іноземної мови та стратегії самоосвіти дають можливість стверджувати, що самоосвіта є постійним процесом, що передбачає позитивну мотиваційну активність, виявлення вольових зусиль, наявність цілеспрямованості й самоорганізованості, досягнення високого рівня інтелектуального розвитку, сформованість певної сукупності пізнавальних умінь, досягнення високої самостійності та наявність адекватної самооцінки. Залучаючи всі перелічені властивості та характеристики, викладач спроможний відповідати викликам часу та замовленням суспільства. Подальших розвідок потребує методичне забезпечення самоосвіти викладачів іноземних мов з різних видів діяльності (письма, читання, говоріння, аудіювання, психолого-педагогічного супроводу вивчення мови, професійно-спрямованої мовленнєвої діяльності, складання міжнародних сертифікаційних іспитів тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Азимов Е. Г., Шукин О. М. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М. : ИКАР, 2009. – 448 с.

2. Бойко О. Організація самоосвітньої діяльності учнів на уроках інформатики. [Текст] / О. Бойко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Gnvp/2012_6_2/11.pdf.

3. Буряк В. К. Формування у школярів потреби в самоосвіті [Текст] / В. К. Буряк // Рідна школа. – 2000. – № 9. – С. 55-57.

4. Бухлова Н. В. Навчаємо вчитися: Діагностика і формування самоосвітньої компетентності учнів [Текст] / Н. В. Бухлова. – К. : Шкільний світ, 2006. – 128 с.

5. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 375 с.

6. Онищук В. А. Урок в современной школе. Пособие для учителей / В. А. Онищук. – М. : Просвещение, 1981. – 191 с.

7. Практическая психология для преподавателей / Под ред. М. К. Тутушкиной. – М. : Филінг, 1997. – 328 с.

8. Романова С. М. Коучінг як нова технологія в професійній освіті / С. М. Романова // Вісник Нац. авіац. ун-ту. Серія: Педагогіка. Психологія. – 2010. – Вип. 3. – С. 83-86.

9. Семиченко В. А. Психологія особистості / Валентина Анатоліївна Семиченко. – К. : Видавець Ешке, 2001. – 427 с.

10. Соловова Е. Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс. – М. : АСТ-Астрель-Полиграфиздат, 2010. – 225 с.

11. Шукин А. Н. Лингводидактический энциклопедический словарь: более 2000 единиц / Анатолий Николаевич Шукин. – М. : Астрель: АСТ: Хранитель, 2007. – 746 с.

LIUDMYLA SHERSTIUK

SELF-EDUCATION STRATEGIES OF FUTURE PHILOLOGY TEACHERS

The article deals with analysis of forms and methods of self-education. The problem of philology teachers' self-education as a way of improving of their pedagogical mastery is researched by many Ukrainian and foreign authors. They claim that teacher's self-education should be a life-long process, especially if we talk about philological disciplines, which have a strong tendency to constant changes.

V. Buriak, N. Bukhlova, A. Hromtseva, Yu. Kuliutkin, O. Malykhin, H. Sukhobaska, A. Usova, T. Shamova describe teacher's self-educating activity as a creative process. Self-educating competence of a teacher is presented as a personal integrative feature comprising abilities of systematic self-organizing cognitive activity to improve and continue one's cultural and professional education. Teacher's self-educating competence comprises several components; among them are motivating and evaluating, cognitive, active, and reflexive components. The first component helps to be aware of constant personal and professional improvement, to be ready to life-long education, developing emotional mechanisms to overcome difficulties during self-education. Cognitive component serves to acquire knowledge on self-education, and to form skills of personal cognitive search. Active component includes organizational skills which help regulate self-education. Reflexive component deals with self-analysis and self-correction, developing the ability to evaluate and control oneself.

Teacher's self-educating activity is determined as the process (A. Barannikov), a means of looking for and acquiring social experience (H. Serikov), an addition to self-educating skills in implementing some social experience (Yu. Kaluhin). Personal self-development also includes reflection, which furnishes person's self-organization and self-mobilization in different life conditions. Pedagogical reflection is considered an important part of teacher's work.

The importance of philology teachers' self-education goes without saying. Moreover, the constant changes in language and literatures driven by total globalization and overall computerization require life-long improvement and learning of new methodologies, gadgets, on-line platforms, blogs, podcasts, etc. Due to this fact, there are many webinars on how to learn and how to teach, on-line resources, books, and materials to learn a foreign language step-by-step or by aspects. Leading English universities like Cambridge and Oxford suggest TV channels for teacher's self-education.

Having analyzed the psychological and pedagogical literature on self-education and self-development, we cut out several strategies for future philology students. First, you should understand the aim of your self-education (from a certain topic to exam coaching), and its terms. Then you should plan the work on each part (topic), setting the date and means of control. It is crucial to have reflection here to make use of communicative technologies (read and discuss materials, write references, letters, etc) and to concentrate on your favourite learning style (reading, speaking, visualization, and writing). It is important to search for new memorizing techniques and new sources to learn this particular topic, to analyze each part of your work, to draw conclusions and directions for further research. You should never stop learning and searching. Taking into account all mentioned above, we have to constantly improve and broaden our knowledge and methodology to have an edge in teaching.

Keywords: *self-education, self-educating competence, self-educating activity, reflection, self-education strategy*

Одержано 11.02.2017 р.